

Nazarenko V. N., postgraduate, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kiev), NazarenkoWad@gmail.com

Artillery formations of Kiev garrison (second half of XVII–XVIII centuries): management, organization, personnel

The article deals with the artillery units of Kiev garrison (second half of XVII–XVIII century). The evolution of administration of garrison artillery during this period is analyzed. The specific submission of Kiev garrison artillery command is determined. Names of artillery commanders of the Kiev command in the XVIII century based on unpublished sources are established and command's division into separate structural parts is reconstructed. Duties of personnel of artillery units of Kiev garrison is investigated. The dynamics of the number of artillerists consisting Kiev garrison in the second half of XVII–XVIII centuries is established. It is emphasized that the share of artillerists consisting Kiev garrison increased from less than 1% in the middle of XVII century to 10% at the end of XVIII century.

It is noted that the strategic position of Kyiv forced the Russian government to care for the combat potential of Kiev garrison, in particular – to provide a modern and a numerous artillery served by qualified personnel. It is stated that the artillery command of Kiev garrison was the biggest in Ukraine that was the part of the Russian Empire.

Keywords: Kyiv, garrison artillery, administration, cannoniers.

Назаренко В. Н., аспірант, Київський національний університет ім. Т. Шевченка (Україна, Київ), NazarenkoWad@gmail.com

Артиллерийские формирования киевского гарнизона (вторая половина XVII–XVIII вв.): управление, организация, личный состав

Рассмотрены артиллерийские формирования киевского гарнизона (вторая половина XVII–XVIII вв.). Анализируется эволюция системы управления гарнизонной артиллерией в рассматриваемый период. Определяется специфика подчинения артиллерийской команды киевского гарнизона. На основе неопубликованных источников устанавливаются имена командиров киевской артиллерийской команды в XVIII в. и реконструируется ее разделение на отдельные структурные подразделения. Выясняются обязанности личного состава артиллерийских формирований киевского гарнизона. Устанавливается динамика численности артиллеристов в составе киевского гарнизона во второй половине XVII–XVIII вв. Подчеркивается рост доли артиллеристов в составе киевского гарнизона от менее 1% в середине XVII в. до 10% в конце XVIII в. Отмечается, что стратегическое положение Киева заставляло Москву постоянно заботиться о боевом потенциале киевского гарнизона, в частности – в обеспечении современной и многочисленной артиллерией, которую обслуживали квалифицированные специалисты. Отмечается, что артиллерийская команда киевского гарнизона была самой многочисленной на украинских землях, которые входили в состав Российской империи.

Ключевые слова: Киев, гарнизон, артиллерия, управления, канониры.

* * *

УДК 94 (470+571) “17”

Воловик О. В.
аспірантка кафедри історії Росії, Київський
національний університет імені Тараса Шевченка
(Україна, Київ), volovik-olga@yandex.ru

**Вплив аномальних явищ природи
НА ХІД ВІЙСЬКОВИХ ОПЕРАЦІЙ НА ТЕРИТОРІЇ
СХІДНОЇ ЄВРОПИ XVIII СТ.**

Проблема впливу природно-кліматичних умов при плануванні та веденні військових кампаній на сьогодні є недостатньо вивченою. При плануванні будь яких військових операцій воєначальникам завжди доводиться оцінювати та враховувати топографічні і кліматичні особливості місцевості, що особливо актуально було для XVIII ст. В статті зроблено спробу насамперед окреслити вплив та наслідки непередбачених природно-кліматичні факторів на плани командувачів російської армії під час військових подій на території Східної Європи. Дослідження показало, що природа у більшості випадків допомагала росіянам стримувати зазіхання на їх території, в такій же мірі вона шкодила намірам останніх розширити свої території за рахунок сусідів.

Ключові слова: клімат, військо, дощі, мороз, епідемія

При плануванні будь яких військових операцій абсолютно необхідно враховувати природні фактори. Зрозуміло, що у XVIII ст. в період завоювань та розширення територій Російської імперії воєначальникам при плануванні бойових дій доводилось оцінювати та враховувати характер місцевості, погоди, інші природні особливості. Вдале використання природної ситуації допомагало вирішити хід бою на свою користь, а от збіг

несприятливих погодних умов навпаки міг призводити до поразки. Часто саме існування якихось специфічних природних особливостей само по собі забезпечувало від нападу певні території. Врахування топографічних і кліматичних особливостей відіграло важливу роль при зіставленні плану військових дій. Натомість непрогнозовані природно-кліматичні аномалії вносили часто суттєві корективи у ведення бойових операцій.

Проблема впливу природно-кліматичних умов при плануванні та веденні бойових операцій на сьогодні є недостатньо вивченою. Більшою мірою означене питання епізодично згадується дослідниками при аналізі окремо взятих військових походів [1; 2; 8; 9; 14]. Наше завдання продемонструвати якою мірою аномальні явища природи та їх наслідки впливали на окремо взяті бойові операції на території Східної Європи.

На початку XVIII ст. під час Північної війни погодні явища у повній мірі продемонстрували свій вплив на хід військових дій. Так проливні дощі влітку, які тривали 15 днів значно ускладнили просування шведської армії, очолюваної генералом Лібекером до Петербургу 1708 р. Особливою суворістю відрізнялась зима 1708-09 рр., коли на території України розгорнулись військові дії в період Північної війни [1, с. 252]. Під час просування територією України армія Карла XII на шляху до Гадяча змушена була декілька днів пробути під відкритим небом. Морози стояли настільки сильні, що багато солдат замерзло насмерть або повідморожувало собі кінцівки [12, с. 57]. Число подібних хворих було настільки великим, що всі дома Гадяча були перетворені на шпиталі. В кінці грудня морози посилювались на стільки, що не було можливості руху, і шведам довелося зупинитись на квартирах поблизу Зинькова. Користуючись відсутністю шведів генералу російської армії Алларту вдалося заволодіти Ромнами. Не лише морози стали в цій кампанії на перешкоді шведському королю. В середині лютого через страшенну відлигу всі ріки вийшли із берегів і Карл XII відмовився від подальшого просування до Коломаку, і з великими труднощами ледь встиг перебраться назад за р. Ворскла [9, с. 51]. Успіхи російських військ, не без сприяння природних катаклізмів, в окремо взятих протистояннях призвели до перемоги росіян в кампаніях 1708-1709 рр.

Знову ж таки проливні дощі в січні 1713 р., аномальні для цієї пори року, розмили дороги і завадили просуванню шведської армії вже на території Голштинії: “такаябылавязкая грязь, что не что не только всех солдат обувъстачило, но и у многих лошадей-подковывыдрало”. В наслідок цього шведи в битві під Гумузом втратили близько 300 осіб полоненими та 13 вбитими, росіяни ж втратили лише 2 вбитими та 5 пораненими [14, с. 421].

Однак природа ніколи не займає політичних позицій. Прикладом того, як кліматичні умови завадили вже російській армії була облога росіянами Нарви 1700 р. під керівництвом іноземця ген. Алларта. На початку жовтня через безперервні дощі, холод і нестачу продовольства просування операції йшло дуже повільно. Лише 20 жовтня встигли озброїти батареї і почалось бомбардування фортеці, що тривала два тижні. На початку листопада на військовій раді було вирішено зупинити обстріл і чекати підвезення продовольства та військових припасів. Між тим дороги від

постійних дощів зіпсувались, підвезення військових запасів і продовольства зупинилося і в армії почались голод та хвороби [9, с. 12]. В результаті облоги Нарви російські війська зазнали невдачі.

Свої труднощі природного характеру існували і на південному напрямку інтересів Росії. В повні, природні катаклізми проявили себе під час російсько-турецької війни 1710-1713 рр. яка була оголошена Туреччиною 20 листопада 1710 р. Природа не була на стороні росіян. Просуваючись від Сорок до Пруту російську армію спіткало важке випробування: 100-кілометровий перехід по безводній місцевості [6, с. 99]. Воєначальниками не була врахована природна специфічність місцевості. Це призвело до великих втрат. Коли нарешті 29 липня через Прут було наведено мости і війська переправились на правий берег ввійшовши в Ясси солдати не побачили обіцяного молдавським володарем Д. Кантемиром провіанту, внаслідок сильного неврожаю того літа [6, с. 100]. Ситуація була занадто критичною, тому довелося йти на укладення мирного договору 12(23) липня 1711 р. на р. Прут. За умовами договору: Туреччина отримувала Азов з прилеглою до нього територією, Росія зобов'язувалася зруйнувати новозбудовані фортеці: Таганрог, Кам'яний затон, не втручатися у справи Польщі, не заважати поверненню короля Карла XII у Швецію. Росія зазнала тяжких воєнних та політичних втрат саме через недооцінку природних чинників.

Ще одним прикладом втручання сил природи у плани військомандуючих став похід Мініха 1735 р. до Криму. Генерал-фельдмаршал планував взяти Азов до 15 листопада та його намірам не судилося збутися. Надісланий до Криму 22-тисячний загін на чолі із генерал-лейтинантом Леонтьєвим пройшовши 2/3 шляху змушений був повернути від Конських Вод не дійшовши до місця призначення. Похід супроводжувався надзвичайно несприятливими природно-кліматичними умовами. Через тривалі проливні дощі, що перейшли в морози збільшилась кількість хворих [11, с. 369]. Почались масові пошесті скота через відсутність фуражу. Втративши 9 тис чоловік Леонтьєв змушений був повернутись, із подібними проблемами зіткнувся і Мініх [5, с. 699].

При облозі турками Очакова в листопаді 1737 р. безперервні дощі сприяли великій смертності населення. Облога коштувала туркам 20 тис. війська, половини з яких померла від хвороб [10, с. 135]. Більше того відсутність тривалий час дощів теж впливало на тривалість військових дій. В роки посух та нашествия сарани транспорт не лише військових, а й подорожніх і мандрівників терпів нестачу у кормі, і доводилось долати більші відстані у його пошуках [15, с. 352-353]. Так 1737 р. через надмірну сушу армії Мініха доводилось робити по два переходи поспіль, через нестачу корму для худоби [10, с. 122].

У серпні 1739 р. під час повені від надмірних дощів р. Дністер так переповнилась, що поносила мости і ледь не понесла їх течією до Хотина. Ці ж дощі затримали похід армії Мініха, що слідувала за важкою артилерією, обозом та провіантом. Так як мости, зруйновані стихією, ще не були полагожені, то декілька днів не було сполучення між обома корпусами,

що змусило Мініха звести декілька редутів перед фронтом табору [10, с. 158].

Схожа ситуація була і під час російсько-шведської війни 1788-1789 рр. Облога Очакова виявилась надзвичайно важкою через часті вилазки турків і вплив клімату країни, незвичний для росіян [9, с. 87]. Після дошової осені настала надзвичайно сувора зима. В народі, навіть поширилась назва "очаківська зима". Солдати застрягали в болоті, місяцями по коліна в багноці, їх засипало снігом і доводилось укриватись в задушливих, сирих землянках, що в поєднанні із нестачею провіанту поширювало хвороби [2, с. 155]. На початку грудня 1788 р., незважаючи на сильні морози, які доходили до 23 градусів Потьомкін вирішив штурмувати фортецю. Та на відміну від інших операцій цей штурм був успішним. Хоча й ціною великих втрат і жертв, не в останню чергу через несприятливі погодні умови [2, с. 164].

Особливих труднощів, через які війська втрачали велику частину своїх солдат були хвороби, спровоковані несприятливими природними умовами. Серед чисельних рапортів командирів чільне місце посідають спогади про "скудноепитание" і високу смертність від хвороб через "злой и язвительный нездоровый воздух" [8, с. 197]. Під час військових походів 1735-1739 рр., за сучасними оцінками загинуло близько 120 тис. осіб. Показово, що лише десята частина їх втратила життя безпосередньо на полі бою, інша частина загинула від спеки, голоду та хвороб. Як тільки серед війська поширювалась "морова язва" заражених солдат вивозили в ліси і просторі місця зі всіма їх пожитками [4, с. 73], а навколо влаштовували військові застави.

Епідемії та хвороби впливали на планування військових операцій. Військовим командувачам доводилось вносити корективи у маршрути просування військ у зв'язку із поширенням у певних місцях заразної хвороби. 1709 р. Петру I під час Північної війни довелось робити великі та важкі об'їзди на шляху просування до Польщі саме у зв'язку із поширенням там морової язви [3, с. 145]. 1710 р. генерал Гордон, якому доручено було вести війська до Ліфляндії, де лютувала епідемія, змушений був посадити усю піхоту на судна, аби не вести її через заражені місцевості [4, с. 71]. Деякі дослідники вважають, що іноді війська вдавались у своїх операціях до застосування біологічної зброї, що мало пряме відношення до епідемії. Під час російсько-турецької війни 1710 р. війська використовували тіла померлих від чуми для того, аби викликати епідемію в країні ворога [7]. Це питання потребує окремого дослідження. Та зважаючи на постійні повтори спалахів чуми у XVIII ст. невизначеної етимології можна з великою долею ймовірності припустити, що дані операції мали місце.

Ті ж епідемії власне зривали терміни та й взагалі можливість поставки провіанту, в основному через суворі карантинні обмеження. 1738 р. у зв'язку із небезпечною хворобою закриті були форпости і населення Воронежської та Слободської провінцій затримали поставки провіанту [13, арк. 1144-1144 зв.]. Відсутність провіанту, невчасні його поставки не сприяли успішному просуванню військ та вдалим військовим операціям. Однак були випадки, коли саме ця обставина рятувала військо від тої ж чуми. Так 1738 р. армія

фельдмаршала Мініха в боротьбі із турками на берегах Дніпра змушена була відступити через нестачу корму і як зазначив він пізніше Катерині, що цим самим вдалось вберегти армію від морової язви. Оскільки на запланованому шляху просування саме лютувала хвороба по той бік Дніпра Армії довелось відступати в жовтні 1738 р. до Києва, а не до Бендер, як планувалось [4, с. 91].

В роки поширення епідемій заготовлений провіант намагались перевести у місця не вражені хворобою. Як от в Белгородській губернії, місцеві чиновники намагались добитися дозволу зберігати провіант заготовлений у Воронежській і Єлецькій провінціях в магазинах та інших сховищах [13, арк. 1041-1042]. В тому ж році змінено місця доставки провіанту в містах Ізюмі та Харкові [13, арк. 1147-1147 зв.].

Отже, при плануванні військових операцій військовим безперечно необхідно оцінювати та враховувати характер місцевості, погоди, інші природні особливості театру воєнних дій. Особливо ця необхідність була актуальною щодо території Росії, де природні умови на північно-західному напрямку характеризуються нестабільністю погоди та температур, наявністю чисельних рік та багна, що в свою чергу відбивалося на стані доріг. Недостатня увага до цих факторів прирікала багато воєнних кампаній до фіаско та чисельних людських втрат. Більшою мірою несприятливі кліматичні умови порушували терміни поставки бойових знарядь, провіанту та ін. Шкідливе повітря окремих регіонів позначалось на здоров'ї солдат, призводило до великої смертності у військах. Загалом, за нашими спостереженнями природа у більшості випадків допомагала росіянам стримувати зазіхання на їх території, в такій же мірі вона шкодила намірам останніх розширити свої території за рахунок сусідів.

Список використаних джерел:

1. Баскаков В. И. Северная война 1700-1721 гг. Кампани от Гродна до Полтавы 1706-1709 гг. / Баскаков В. И. – СПб.: Тип. "Петербургской газеты". 1890. – 276 с.
2. Богданович М. Н. Походы Румянцева, Потемкина и Суворова в Турцию / Богданович М. Н. – СПб., 1852.
3. Голиков И. И. Деяния Петра Великого, мудрого преобразователя России, собранные из достоверных источников и расположенные по годам / И. И. Голиков. – Т. 3. – Москва, 1837.
4. Дербек Ф. А. История чумных эпидемий в России с основания государства до настоящего времени / Ф. А. Дербек. – СПб., 1905. – 385 с.
5. Заичкин Б. Н. Русская история: популярный очерк. IX – середина XVIII в. / И. А. Заичкин, В. В. Почкаев. – М.: Мысль, 1992. – 797 с., [1] с. 1 л. ил.
6. История России XVIII – XIX вв. / Л. В. Милов, Н. И. Цимбаев; под ред. Л. В. Милова. – М.: Эксмо, 2006. – 784 с.
7. Калинин Н. И. История использования биологического оружия в военных целях / Н. И. Калинин // <http://www.armscontrol.ru/course/lectures05a/nik050317.htm>
8. Курукин И. В. Персидский поход Петра Великого. Низовой корпус на берегах Каспия (1722-1735) / И. В. Курукин. – М.: Квадрига; Объединенная редакция МВД России, 2010. – 381 с. – (Забывтые войны России).
9. Леер Г. А. Обзорной России от Петра Великого до наших дней / Г. А. Леер. – СПб. – Ч. 1. – 1885.
10. Манштейн К. Г. Записки Манштейна о России. 1727-1744 / К. Г. Манштейн [Пер. В. В. Тимошук]. – СПб.: тип. В. С. Балашева, 1875. – 378 с.
11. Миних Б.-Х. Записки фельдмаршала графа Миниха. – СПб. 1874.
12. Ригельман О. И. Летописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі / вст. ст., упор. та примітки П. М. Саса, В. О. Щербака. – К.: Либідь, 1994. – 768 с.; іл. ("Пам'ятки

історичної думки України").

13. Российский государственный архив древних актов. – Ф. 248. – Оп. 7. – Кн. 411.
14. Широкопад А. Б. Северные войны России / А. Б. Широкопад / под общ. ред. А. Е. Тараса. – М.: ООО "Издательство АСТ"; Мн.: Харвест, 2001. – 848 с. (Военно-историческая библиотека).
15. Юль, Юст. Записки Юста Юля датского посланника при Петре Великом (1709-1711) / Щербачев Ю. Н. – М.: Университетская типография, 1899.

Reference

1. Baskakov V. I. Severnaya vojna 1700-1721 gg. Kampaniot-Grodnado Poltavayi 1706-1709 gg. / Baskakov V. I. – SPb.: Tip. "Peterburgskoygazety". 1890. – 276 s.
2. Bogdanovich M. N. PohodyiRumyantseva, Potemkina i Suvorova v Turtsiyu / Bogdanovich M. N. – SPb., 1852.
3. Golikov I. I. Deyaniya Petra Velikogo, mudrogo preobrazovatelya Rossii, sobrannyye iz dostovernyyh istochnikov i raspolozhennyie po godam / I. I. Golikov. – T. 3. – Moskva, 1837.
4. Derbek F. A. Istoriya chumnyih epidemiy v Rossii s osnovaniya gosudarstva do nastoyashego vremeni / F. A. Derbek. – SPb., 1905. – 385 s.
5. Zaichkin B. N. Russkaya istoriya: populyarnyy ocherk. IX – seredina XVIII v. / I. A. Zaichkin, V. V. Pochkaev. – M.: Myisl, 1992. – 797 s., [1] s. 1 l. il.
6. Istoriya Rossii XVIII – XIX vv. / L. V. Milov, N. I. Tsimbaev; podred. L. V. Milova. – M.: Eksmo, 2006. – 784 s.
7. Kalinina N. I. Istoriya ispolzovaniya biologicheskogo oruzhiya v voennyih tselyah / N. I. Kalinina // <http://www.armscontrol.ru/course/lectures05a/nik050317.htm>
8. Kurukin I. V. Persidskiy pohod Petra Velikogo. Nizovoykorpusna beregah Kaspiya (1722-1735) / I. V. Kurukin. – M.: Kvadriga; Ob'edinennayaredaktsiya MVD Rossii, 2010. – 381 s. – (ZabyityevoynyiRossii).
9. Leer G. A. Obzorvoyn Rossiiot Petra Velikogo do nashih dnei / G. A. Leer. – SPb. – Ch. 1. – 1885.
10. Manshteyn K. G. ZapiskiManshteyna o Rossii. 1727-1744 / K. G. Manshteyn [Per. V. V. Timoschuk]. – Spb.: tip. V. S. Balasheva, 1875. – 378 s.
11. Minih B.-H. ZapiskifeldmarshalagrafaMiniha. – SPb. 1874.
12. Rigelman O. I. L'itopisna opov'Id pro Malu Roslyu ta YiYi narod I kozaklv uzagal' / Vst. st., upor. tapriml'tki P. M. Sasa, V. O. Scherbaka. – K.: LibId, 1994. – 768 s.; Il. ("Pam'yatki IstorichnoYi dumki UkraYini").
13. Rossiyskiy gosudarstvennyiy arhiv drevnih aktov. – F. 248. – Op. 7. – Kn. 411.
14. Shirokorad A. B. Severnyievoynyi Rossii / A. B. Shirokorad / Podobsch. red. A. E. Tarasa. – M.: ООО "Izdatelstvo AST"; Mn.: Harvest, 2001. – 848 s. (Voenno-istoricheskaya biblioteka).
15. Yul, Yust. Zapiski Yusta Yulya datskago poslannika pri Petre Velikom (1709-1711) / Scherbachev Yu. N. – M.: Universitetskayati-pografiya, 1899.

Volovik O. V., graduate student of the Department of Russian history, Kiev National Taras Shevchenko University (Ukraine, Kiev), volovik-olga@yandex.ru

The effect of anomalous phenomena in the course of military operations on the territory of Eastern Europe of the 18th century

The problem of influence of natural-climatic conditions when planning and conducting military campaigns today is insufficiently studied. When planning any military operations commanders always have to evaluate and take into account the topographic and climatic features of the territory, which is especially important for the XVIII century. In the article the author tries first of all to outline the impact and consequences of unforeseen natural-climatic factors on the plans of the commanding officers of the Russian army during military events on the territory of Eastern Europe. The study showed that nature in most cases helped the Russians to deter attacks on their territory, as much as she was hurting the intentions of the latter to expand its territory at the expense of their neighbors.

Keywords: climate, the army, rain, frost, the epidemic

Воловик О. В., аспирантка кафедри історії Росії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна, Київ), volovik-olga@yandex.ru

Влияние аномальных явлений природы на ход военных операций на территории Восточной Европы XVIII в.

Проблема влияния природно-климатических условий при планировании и ведении военных кампаний на сегодня является недостаточно изученной. При планировании любых военных операций военачальникам всегда приходится

оценивать и учитывать топографические и климатические особенности местности, что особенно актуально было для XVIII ст. В статье сделана попытка прежде всего очертить влияние и последствия непредвиденных природно-климатических факторов на планы командующих российской армии во время военных событий на территории Восточной Европы. Исследование показало, что природа в большинстве случаев помогала россиянам сдерживать посягательства на их территории, в такой же мере она вредила намерениям последних расширить свои территории за счет соседей.

Ключевые слова: климат, войско, дождь, мороз, эпидемия

* * *

УДК 591.181(477)(092)“1880/1930”

Варивода К. С.

аспірантка кафедри історії і культури України,
Переяслав–Хмельницький державний
педагогічний університет ім. Григорія Сковороди
(Україна, Переяслав–Хмельницький),
katarina.boss@yandex.ua

ПРІОРИТЕТНІ НАУКОВІ НАПРЯМИ АКАДЕМІКА

В. Я. Данилевського в галузі електрофізіології (кінець XIX – 30 рр. XX століття)

Висвітлено науково–організаційну та педагогічну діяльність академіка В. Я. Данилевського в галузі електрофізіології. Вказується внесок ученого у розвиток електрофізіології в кінці XIX – початку XX століття. Розглядаються маловідомі факти життя та діяльності видатного українського фізіолога. Встановлено, що експериментальні дослідження В. Я. Данилевського і його учнів в галузі електрофізіології стосувались трьох напрямів: вивчення біоелектричних явищ головного мозку, дослідження впливу електричного струму на різні частини нервової системи та з'ясування фізіологічного впливу електромагнітного поля і його коливань на збудливість нервових волокон. Виявлено маловідомі факти наукових закордонних відряджень ученого в Німеччину, Австрію, Францію і Швейцарію.

Ключові слова: історія науки, електрофізіологія, В. Я. Данилевський, електроенцефалографія, біоелектричні явища, електромагнітні поля.

Вивчення історії становлення і розвитку електрофізіології в Україні наприкінці XIX – першій половині XX століття вимагає від науковців проведення досліджень на царині історії започаткування, становлення та розвитку наукових установ України та вивчення здобутків окремих вітчизняних учених–електрофізіологів. Вагома роль у становленні і розвитку електрофізіології належить академіку АН УРСР В. Я. Данилевському (1852–1939 рр.) – видатному українському біологу, фізіологу, гістологу.

Академік В. Я. Данилевський автор понад 200 наукових публікацій, серед яких чільне місце займають праці з електрофізіології. Учений був одним з творців еволюційного напрямку у фізіології і патології, вперше виявив провідну роль вищих відділів центральної нервової системи в регуляції вегетативних функцій організму, поклав початок вивченню фізіології гіпнозу у тварин, разом з М. І. Сеченовим розробив основи електроенцефалографії, широко розвивав електрофізіологію. В. Я. Данилевського вважають одним з основоположників фізіології праці, порівняльної паразитології в Україні, а також творцем нового розділу фізіології ендокринних залоз. Учений є автором оригінального методу приготування лікарських органопрепаратів та гормональних лікарських засобів [5, с. 40].

Метою статті є вивчення на основі аналізу наявних джерел і літератури науково–організаційної роботи та педагогічної діяльності В. Я. Данилевського в галузі електрофізіології кінця XIX – 30-х рр. XX століття.

В історіографії радянського періоду окремі аспекти науково–організаційної роботи В. Я. Данилевського висвітлювалася у працях Б. А. Вартапетова [3],

Ф. П. Ведяєва [4], а також в публікаціях загального характеру про розвиток біології, фізіології та електрофізіології [6; 7; 11]. Особливої уваги заслуговує наукова праця Є. А. Фінкельштейна [12] в якій постать В. Я. Данилевського розкривається як особистість ученого, біолога в широкому розумінні. У сучасній історіографії наукові здобутки та педагогічна діяльність вченого висвітлена у працях В. П. Бурмака [1], В. Л. Карнацевича [8], а також в збірнику праць про В. Я. Данилевського та матеріалів його діяльності виданих за редакцією О. М. Білецької [10]. Що торкається комплексного дослідження науково–організаційної та педагогічної діяльності В. Я. Данилевського в галузі електрофізіології то таких праць до теперішнього часу бракує.

Василь Якович Данилевський народився 1 (14) січня 1852 р. у Харкові в сім'ї часового майстра Якова Петровича Данилевського. В його батьків було семеро дітей (три дочки і чотири сини). В ті часи Яків Петрович не міг дати вищої освіти трьом своїм донькам, проте всі сини закінчили вищі навчальні заклади. Всі вони стали лікарями, а троє з них – Олександр, Василь і Костянтин зробили вагомий внесок в розвиток вітчизняної та світової науки [8, с. 129].

Середню освіту В. Я. Данилевський розпочав у 1862 р. в 2-й Харківській гімназії та закінчив із золотою медаллю в 2-й Казанській гімназії. Після успішного закінчення гімназії в 1868 р. В. Я. Данилевський вирішує наслідувати приклад старшого брата Олександра, професора медичної хімії та фізики Казанського університету, тобто опанувати професію лікаря. Оскільки за тогочасними правилами вищої освіти особи віком до 17 років не могли навчатися на медичному факультеті В. Я. Данилевський вирішує використати цей рік для поповнення своїх знань і поступає (вільним слухачем) на математичне відділення фізико–математичного факультету Казанського університету. Вже в свої 16 років В. Я. Данилевський вважав, що фізіолог повинен краще інших лікарів орієнтуватися в питаннях фізики і математики. У 1869 р., будучи зарахованим на перший курс медичного факультету Казанського університету, В. Я. Данилевський продовжував паралельно слухати лекції на математичному відділенні для другого курсу. Особливу увагу він приділяв механіці, яку викладав професор П. І. Котельников. На медичному факультеті В. Я. Данилевський навчався у відомих вчених, зокрема нормальну анатомію викладав професор П. Ф. Лесгафт, фізіологію М. О. Ковалевський, аналітичну хімію О. М. Бутлеров, зоологію М. П. Вагнер [12, с. 9–11].

У вересні 1870 р. В. Я. Данилевському довелося перевестись у Харківський університет імені В. Н. Каразіна. Будучи студентом 2-го курсу В. Я. Данилевський працював в лабораторії фізіологічної хімії у професора Ф. В. Тихоновича і хімічній лабораторії М. М. Бекетова, де виконав ґрунтовне дослідження з фізіології м'язів. За це дослідження В. Я. Данилевського в 1873 році було нагороджено золотою медаллю. Слід зазначити, що учений був одним із чотирьох студентів, які за 12 років (1864–1875) були нагороджені золотими медалями за свої наукові роботи [10, с. 68–69].